

Recensions i publicacions

BERNAL MARTÍNEZ, J. M. *Renovación pedagógica y enseñanza de las ciencias: Medio siglo de propuestas y experiencias escolares (1882-1936)*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2001.

Si bé gaudim de nombrosos estudis sobre història de la ciència, no podem dir el mateix sobre la didàctica de la ciència. L'autor, en la introducció del llibre, destaca aquest fet i ens recorda la poca tradició —entre els mateixos professors de didàctica de les ciències— de fer història de l'ensenyança de les seves disciplines. Els motius són diversos, i entre ells hi ha, indubtablement, la circumstància que la història de les disciplines escolars requereix de coneixements tant d'història de l'educació com de la disciplina en sí i la seva didàctica, condicions que no es donen tan habitualment com voldríem. Però aquest és el

cas contrari, atès que Mariano Bernal és llicenciat en biologia, doctor en pedagogia, i professor de didàctica de les ciències experimentals, amb la qual cosa abraça un ventall ampli de coneixements i perspectives que li permeten interpretar la història de la seva disciplina amb amplitud de criteri.

Aquest llibre és fruit de l'esforç per analitzar com s'encarà el repte de renovar l'ensenyança de les ciències en l'escola primària espanyola des de 1882 —data en què es creà el Museu Pedagògic Nacional—, fins a l'inici de l'esdeveniment que va precipitar el major ensorrament de la renovació pedagògica: la Guerra Civil. La modernització educativa que dinamitzaren personatges, prestigiosos i oblidats per la memòria popular, com Margarida Comas, Rosa Sensat, Modest Bargalló, Vicente Valls, Ricardo Rubio, Edmundo Lozano, Francisco Quiroga, o Enrique Rojas, entre d'altres, no s'ha reconegut degudament encara ara. Investigacions com la present no sols ens aporten una genealogia de la construcció disciplinar de les ciències en l'ensenyament primari, sinó que ens obren els ulls a un passat del qual se'ns ha sostret la memòria a cop d'anys i anys de silenci i mediocritat.

Mariano Bernal fa un recorregut

exhaustiu i ben documentat a mig segle de propostes i experiències renovadores de l'ensenyament de les ciències. Prèvia dissertació sobre l'ensenyament de les ciències fisiconaturals i la seva construcció com a disciplina, l'autor analitza el procés de renovació d'aquest ensenyament a través de la tasca duta a terme per diferents institucions. Així, doncs, ens parla del Museu Pedagògic Nacional, i s'endinsa en la brillant tasca vers l'ensenyament de la botànica, la química i les ciències fisiconaturals en general de professionals com Ricardo Rubio, Francisco Quiroga, o Edmundo Lozano.

L'Escola d'Estudis Superiors del Magisteri és una altra de les institucions promotores de la renovació educativa del primer terç del segle xx. L'autor analitza els esforços innovadors d'alguns dels seus més prestigiosos formadors de formadors, o, com diu ell, un botànic del més alt nivell: Blas Lázaro; un naturalista polifacètic: Francisco de las Barras; i un dels personatges clau en la construcció de la didàctica de les ciències a Espanya: Enrique Rioja.

La Junta per a l'Ampliació d'Estudis i Investigacions Científiques (JAE) ocupa un espai especial en aquest llibre. La iniciativa d'enviar professionals a fora per «recollir i

tornar a sembrar» no passà desapercibuda en aquest procés de renovació de l'ensenyament de les ciències, com tampoc ho féu en cap altre àmbit d'estudi. França, Bèlgica i Anglaterra aportaren als pensionats espanyols una nova visió de l'ensenyament en general, i en concret del de les ciències fisiconaturals. Dolores Cebrián, Edmundo Lozano, Teodosio Leal (pare de l'inspector Fernando Leal), Lorenzo Miralles, Rosa Sensat, Martina Casiano, Pilar Angulo, i, en un lloc destacat, Margarida Comas i Vicente Valls, foren alguns dels pensionats que revolucionaren el panorama pedagògic de l'Espanya d'aquells moments amb plantejaments i pràctiques renovadores per a la didàctica de les ciències apreses fora de les nostres fronteres. La seva tasca de difusió s'analitza en el darrer capítol del llibre, fruit d'una laboriosa i acurada anàlisi de la tasca pedagògica i la producció escrita d'aquests professionals.

En definitiva, l'obra esdevé una eina de gran valor per a la historiografia de l'educació, tant per la qualitat de la recerca com per l'aportació a l'anàlisi d'un camp de la nostra història de l'educació encara poc explorat: el de la història de les disciplines escolars. Temàtica sobre la qual hi treballen, actualment, altres companys de la Universitat de Múrcia, com Cata-

lina Albacete, Consuelo Delgado, o José Damián López, sota la direcció i supervisió del professor Antonio Viñao, el qual signa la presentació d'aquest llibre.

Francesca COMAS RUBÍ

CAÑELLAS, C.; TORAN, R. *Dolors Piera: Mestra, política i exiliada*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Ajuntament de Barcelona, 2003.

És ben sabut que el gènere biogràfic no ha perdut mai la seva vigència fins al punt que, últimament, ha recuperat bona part del seu anterior prestigi. En aquesta ocasió les autores —conegudes a bastament en el camp dels estudis historicoeducatius— ens presenten la biografia de Dolors Piera i Llobera (Puigverd d'Agramunt, 1910 - Santiago de Xile, 2002), mestra i militant comunista que es veié obligada a prendre el camí de l'exili l'any 1939. Es dona el cas que les autores han tingut accés al document personal que la Dolors Piera va enviar a Ricard Vinyes l'any 1995 quan aquest historiador preparava el llibre sobre el seu germà Sebastià (*El soldat de Pandora*, 1998), que després d'exiliar-se va retornar a Catalunya per activar el treball polític

de les organitzacions de l'interior. Cal remarcar que diferents fragments d'aquest escrit autobiogràfic s'han inclòs en el llibre que tenim a les mans, de manera que l'obra contrasta els propis records de Dolors Piera amb l'estudi acurat i aprofundit de les autores que, a més a més, han utilitzat els materials que Salomó Marquès els va cedir: la transcripció de l'entrevista i còpies de les cartes enviades mentre escrivia el seu estudi sobre *Els mestres catalans exiliats* (1995). Fet i fet, es tracta d'una investigació que, després de comptar amb un ajut de l'Institut de Cultura de Barcelona l'any 1999, va merèixer el Premi Leonor Serrano i Pablo que atorga l'Institut Municipal d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona, en la seva primera edició corresponent a l'any 2002.

En atenció a la personalitat de la mateixa biografiada, el llibre cavalca entre la història de l'educació i la història política. Tant és així que podem dir que el protagonisme de la Dolors Piera, mestra renovadora compromesa en la difusió de les tècniques Freinet, queda un xic difuminat en benefici dels diferents vessants de la seva actuació pública: la militància sindical en la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FETE) i política en el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC), el paper de

dirigent i regidora de l'Ajuntament de Barcelona durant la guerra (1936-1939), el temps de l'exili primer a França i, finalment, a Xile on va romandre fins a la seva mort. I tot això sense oblidar l'activa participació de Dolors Piera en els orígens del moviment feminista i en l'organització de la mobilització femenina en la lluita antifeixista.

Ens trobem davant d'una excel·lent biografia que es llegeix a raig, d'una sola tirada. No pot ser d'altra manera si tenim en compte la rica personalitat d'aquesta dona nascuda a la Terra Ferma en el sinus d'una família republicana i catalanista i que, emmirallada en el exemple del seu pare, optà per l'exercici compromès del magisteri. Després de passar per l'Escola Normal de Lleida (1924-1928) es vinculà al grup de renovació pedagògica Batec que es va caracteritzar per aclimatar, a les nostres contrades, la pedagogia de Celestí Freinet. Poc a poc, l'impuls del Batec lleidatà es desplaçà vers les comarques de Barcelona a través d'una sèrie d'educadors (Hermínio Almendros, José de Tapia, Patricio Redondo, etc.) que van fer moltes i bones coses per a l'èxit de la renovació pedagògica a casa nostra. A tal fi, s'aplegaren al voltant de la revista *Col·laboración*, butlletí de la Cooperativa Freinet que es va publicar entre 1935 i

1936 i que l'any 1996 va ser reeditat gràcies als bons oficis del professor Fernando Jiménez Mier Terán de la UNAM.

Després d'exercir el magisteri a les comarques lleidatanes, Dolors Piera va passar a la ciutat de Barcelona on va exercir durant el període 1928-1930 d'agregada municipal a l'escola nacional de nenes que hi havia al carrer de Xuclà. Durant el curs següent va fer d'auxiliar gratuïta a l'escola nacional de pàrvuls de Lleida i es va presentar a una prova per accedir a una plaça de mestra interina del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona, bo i desenvolupant un exercici —que es reprodueix en l'apèndix documental del llibre— sobre el símbol de la bandera espanyola. La superació de les proves li van permetre exercir durant el curs de 1930-1931 a l'escola Ignasi Iglesias. Després de ser mestra interina en l'escola de Bell-lloc d'Urgell durant el curs 1931-1932, l'any següent va fer les pràctiques a Balaguer, on va conèixer Teresa Pàmies que li va ensenyar l'himne de la Internacional. El 5 de juliol de 1934 va prendre possessió de la plaça definitiva de mestra a l'escola graduada de Vilafranca del Penedès on va consolidar —a redós de les il·lusions pedagògiques desencadenades per la Segona República (1931-1939)— el seu ideari educatiu progressista en

un moment de potenciació de l'escola pública. Justament a la capital de l'Alt Penedès es va casar pel civil —fet que li portaria més d'un disgust per la insídia dels elements reaccionaris— amb Ramon Costa-Jou, mestre lleidatà que també seguia les tècniques Freinet, que al parer d'alguns ha estat probablement el pedagog més destacat del segle xx.

Val a dir que les tècniques Freinet —segons el llistat de mestres afiliats a *Colaboración*— van ser seguides per diversos mestres de la comarca de l'Anoia (Capellades, Piera, Vallbona), ben a tocar a les terres penedesenques, la qual cosa confirma l'existència d'un grup de mestres compromesos amb la dinamització de les tècniques escolars que seguiren l'exemple dels «batecs» lleidatans. En aquest context, la parella formada per Dolors Piera i Ramon Costa-Jou es va convertir en el nucli animador de la revista *Colaboración*. La revista, sorgida a partir de l'acord del I Congrés de la Impremta a l'Escola, organitzat a Lleida el 1934, tenia la redacció al mateix domicili de la parella, al carrer del 14 d'abril, número 8, segon pis, de Vilafranca, on també s'imprimia. De tal faisó que Dolors Piera va esdevenir un punt de referència i de connexió entre els mestres de la comarca que pensaven i treballaven

amb el convenciment que el canvi social anava aparellat també a les transformacions en el marc social. Dit amb altres paraules: l'escola no quedava al marge de la societat de manera que l'educació es convertia en la clau de volta per tal d'endegar uns projectes utòpics des de la perspectiva social i política.

Si el primer capítol del llibre —que conté un pròleg de la Teresa Pàmies, amiga i militant de partit— està dedicat a estudiar la Dolors Piera mestra, els capítols següents fixen l'atenció en els diversos aspectes públics de la seva actuació, això és, la militant, la dirigent i la regidora. I això en un moment històric que es troba determinat pels esdeveniments que van sacsejar la vida pública a Catalunya durant els anys de la Segona República: qüestió rabassaire, fets del 6 d'octubre de 1934, triomf del Front Popular (febrer 1936) i aixecament feixista del juliol de 1936. Dolors Piera —vinculada a les terres del Penedès— sempre es va mostrar favorable a la lluita de la Unió de Rabassaires que aplegava la pagesia no propietària de la terra. Eren anys de trasbals social, de somnis utòpics i revolucionaris i, no gensmenys, de reacció conservadora (Bienni Negre) fins al punt que els mestres progressistes —com la parella Piera-Costa— van ser objecte de la

repressió que seguí als fets del 6 d'octubre de 1934.

Mentrestant, entre els sectors més esquerrans del socialisme es refermaven les interpretacions del marxisme amb orientacions leninistes, tot posant l'èmfasi en la necessitat d'una avantguarda revolucionària que assoliria el seu caràcter dirigent a través de la consciència de classe i la formació cultural. Les autores del llibre ens recorden que la parella Piera-Costa s'ajustava a la imatge dels mestres que desitjaven un canvi social, per la qual cosa la militància sindical i política constituïa una bona oportunitat per canalitzar les seves aspiracions políticossocials. Dolors militava a la FETE, sindicat de mestres adscrit a la Unió General de Treballadors (UGT), per bé que va passar de la responsabilitat sindical a la militància política, com altres dones per a les quals la repressió de 1934 va ensenyar el real significat de la lluita antifeixista i revolucionària. L'any 1935, juntament amb una vintena de dissidents del BLOC, Dolors Piera va ingressar en la Federació Catalana del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) amb la intenció compartida de catalanitzar el partit i els sindicats afins. Així, doncs, la seva posició política era clara: la defensa d'una esquerra nacionalista que reclamava un front únic de mestres.

Enllà d'altres consideracions, s'ha d'apuntar la influència que en aquells anys d'ascens del feixisme va exercir la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS), que era visitada pels nostres mestres i intel·lectuals. Les informacions que arribaven posaven de manifest el contrast entre la realitat escolar del món capitalista i les noves experiències soviètiques, considerades com el màxim exemple de la gestació d'una veritable escola popular. Aquest convenciment era complementat amb una ferma defensa del mètode Freinet, que era considerat aleshores —molt abans de topar amb el Partit Comunista Francès— un autèntic pedagog proletari. D'alguna manera s'havien abandonat les aspiracions reformistes del moviment de renovació pedagògica i es caminava vers un nou model pedagògic radical i revolucionari que, amb la marxa dels esdeveniments polítics, generaria a l'estiu de 1936 l'aparició del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), a manera d'un projecte unitari de les esquerres en sintonia amb el programa del Front Popular. De fet, algunes organitzacions com la FETE van criticar l'elitisme dels assaigs d'algunes institucions de la Generalitat que eren considerades poc proletàries.

No endebades en aquest context es va produir la fusió de les dues bran-

ques organitzades del socialisme català, la Federació Socialista Catalana i la Unió Socialista de Catalunya, i dels dos partits afins amb el comunisme soviètic, el Partit Català Proletari i la secció a Catalunya del Partit Comunista, en el PSUC. Resulta així que la parella Piera-Costa —que havien promogut la publicació de la revista *Iskra*— es va comprometre en la fundació del PSUC, que es va constituir el 24 de juliol de 1936. El nou partit va haver d'encarar diversos reptes: ampliar i cohesionar la militància que procedia de diversos grups i tendències i, sobretot, adequar la política a una realitat social determinada per l'aixecament militar i la reacció popular.

Des d'aquesta perspectiva es palès que la Dolors Piera, militant sindical i política, assoleix el paper de dirigent en fer-se càrrec de la Secció Femenina del Partit de manera que es va instal·lar en l'edifici de la Pedrera, seu del PSUC. Aquí va estrènyer les seves relacions personals amb Pere Aznar, membre del Comitè Central i responsable de la Direcció General de Treball i Assistència Social, que acabaria sent el seu segon marit. Durant aquest període Dolors promou la conscienciació femenina per tal de fomentar quadres en el context de les organitzacions de dones antifeixistes —la

Unió de Dones de Catalunya, una secció independent del Comitè Mundial de Dones Antifeixistes— per tal d’assegurar la victòria contra el feixisme.

El cas és que les coses no foren fàcils ja que s’estaven gestant els fets de maig de 1937, que es van precipitar quan els anarquistes van activar els seus afanys revolucionaris. Els comunistes van sortir enfortits d’aquella crisi fins a l’extrem que les responsabilitats de la Dolors Piera van augmentar encara més. El juny de 1937 va ser nomenada membre del Comitè Executiu del Partit, integrat només per quinze persones. Llavors els seus esforços es van dirigir a unificar el treball de les dones en la seva lluita contra el feixisme, bo i publicant el fullet *L’aportació femenina en la Guerra de la Independència* (1937) que en realitat és l’informe presentat a la Primera Conferència Nacional del Partit Socialista Unificat de Catalunya el 24 de juliol de 1937 i que és reproduït en l’apèndix documental. En aquest text es llegeix: «No subvalorem el treball femení! Enquadrem definitivament a la dona en activitats necessàries per a guanyar la guerra, a incrementar la producció!» Per a la Dolors Piera —tal com va declarar en l’informe que va presentar al Congrés Nacional de la Dona, celebrat a primers de novembre de 1937— només la unitat podia atorgar la victòria.

Ara bé, al costat de la Dolors Piera mestra, militant i dirigent, trobem a la regidora de l’Ajuntament de Barcelona. En efecte, el 26 d’octubre de 1937, a proposta del PSUC, va ser nomenada consellera adscrita a la Comissió de Cultura i, posteriorment, al maig de 1938, s’incorporà també a les comissions de colònies i de cantines escolars. El dia 9 d’agost de 1938 va ser nomenada consellera-regidora substituïda en nom del PSUC i va mantenir-se en aquest càrrec fins a l’ocupació de la ciutat per les tropes franquistes el gener de 1939. Mentrestant els intensos bombardeigs que va patir la ciutat de Barcelona des del mes de març de 1938 van fer que la subsistència i la protecció de la infància fos una de les prioritats de la política municipal, per bé que el debat i la voluntat en l’experimentació pedagògica —en el context del CENU— va continuar. Malgrat tot, l’atenció als infants refugiats i el servei de les cantines escolars constituïen dues exigències ineludibles en un temps de guerra que presagiava, després de l’esfondrament del front de l’Ebre, un resultat clarament advers. Segons el testimoni de Dolors Piera, amb les tropes franquistes del general Yagüe a punt d’entrar a la ciutat, el 26 de gener de 1939, ella i Víctor Colomer, el darrer alcalde efectiu de Barcelona, van marxar de

l'edifici de la plaça de Sant Jaume. I afegeix que, juntament amb Josep Muni i Pere Aznar, van ser dels últims militants del PSUC a abandonar la ciutat des de la seu del Comitè fins a la Pedrera, quan les tanquetes italianes ja baixaven pel passeig de Gràcia.

El cinquè capítol està dedicat a l'exili primer a França i, poc després, a Xile. En un primer moment fou comissionada per l'Oficina Internacional d'Ajut a la Infància amb la funció de localitzar dones i criatures acollides en els diferents camps i allotjaments. Tot i la hospitalitat dels amics i camarades, la situació a França es va fer insostenible. Eren temps de destrets ja que a les dificultats pròpies de l'exili s'havien d'afegir les tensions polítiques entre el PSUC i el Partit Comunista d'Espanya (PCE), que generaren diverses expulsions, emmarcades sota acusacions de trotskisme, desviacionisme i traïció a la causa proletària. El 12 de setembre de 1939, Dolors Piera i el seu germà Josep van ser detinguts, acusats de viure a París sense permís i sense mitjans de vida, i foren reclosos tres mesos i mig a la presó de Fresnes. La fugida cap a Amèrica no fou fàcil, però finalment s'embarcaren amb destinació a Santiago de Xile on va arribar el mes de març de 1940, després de romandre durant un temps d'incertesa a Santo Domingo.

En el seu exili a Xile es poden distingir dues etapes ben diferenciades ja que si en un primer moment el matrimoni Piera-Aznar va continuar vinculat a la política del partit, els esdeveniments determinaren la ruptura i l'allunyament. Tal com recorden Cèlia Cañellas i Rosa Torán, les afinitats entre Dolors Piera i Joan Comorera —secretari general del PSUC instal·lat a Mèxic— foren moltes. A Xile va promoure la revista *Retorn*, l'única que el partit va fer a Amèrica i on signava els articles amb el pseudònim de Nuri de Meià. A poc a poc es van manifestar les diferències polítiques, en un procés que va ser paral·lel al seguit d'exclusions i escissions que afectaren el partit. Els desacords es palesaren públicament a partir de l'anada de Santiago Carrillo a Xile. Les tensions augmentaren fins que el partit va enviar Pere Aznar a l'Argentina, el qual va retornar a instàncies de la mateixa Dolors Piera davant dels perills que planaven sobre el seu espòs. Aquesta situació va provocar la seva expulsió del partit l'any 1944 quan ambdós van demanar l'ingrés al Partit Socialista Català de Mèxic, on el matrimoni Piera-Aznar tenia molts amics amb afinitats polítiques com ara Manuel Serra Moret i Víctor Colomer.

La segona fase d'aquests anys d'exili —que no són objecte d'estudi

aprofundit en el llibre que tenim a les mans— ens ofereix una visió més intimista i menys pública de la Dolors Piera. Després de la seva sortida del PSUC i de la consolidació del franquisme en finalitzar la Segona Guerra Mundial (1939-1945), va intentar donar sentit a la seva vida com a dona catalana en un compromís d'emancipació personal i nacional. Durant aquests anys —aquesta llarga etapa de la seva vida que va des del 1945 fins al 2001— va participar en diverses iniciatives pedagògiques (escola Bialik, escola Andersen, etc.), per bé que una malaltia la va apartar de la docència l'any 1970 encara que va mantenir la seva activitat pedagògica fins al 1990. Després d'un retorn esporàdic a Catalunya l'any 1965, va participar il·lusionadament amb el seu marit Pere Aznar en la gran manifestació de Barcelona de l'any 1977 demanant l'amnistia i l'Estatut d'Autonomia per la Diada Nacional de l'Onze de Setembre. Feia molts anys que la Dolors Piera —malgrat haver marxat cap a la diàspora republicana l'hivern de 1939— havia sofert la persecució de les autoritats franquistes que li van aplicar la Llei de responsabilitats polítiques. En aquell moment, havia estat condemnada —tot i la seva absència— a una multa de mil pessetes, i a la inhabilitació absoluta per exercir de

mestra i el desterrament a més de cent quilòmetres de Barcelona durant cinc anys.

És hora de tancar aquesta recensió i per fer-ho res de millor que reproduir les paraules finals del llibre, escrites per la mateixa Dolors en la correspondència Piera-Cañellas/Torán, que data del mes de juny de 2001 pocs mesos abans de la seva mort esdevinguda a Santiago de Xile el 20 de gener de 2002:

Potser he de dir-vos que he tingut la sort de viure l'exili formant una bona família amb un català digne i d'una actuació a Catalunya exemplar com a lluitador i dirigent, Pere Aznar. Visquérem enamorats. No pensàrem mai en fer l'Amèrica. Tenim el necessari per tal de viure una vida senzilla, i dues filles, de les quals hem rebut tot l'amor i atencions desitjables. Ens han donat vuit néts i onze besnéts. Han sigut i són el millor fruit del nostre exili i actualment em fan una vella feliç quan els diumenges ens reunim tots al voltant d'una taula.

Conrad VILANOU I TORRANO

GONZÁLEZ-AGÀPITO, J.; MARQUÈS, S.; MAYORDOMO, A.; SUREDA, B. *Tradició i renovació pedagògica: 1898-1939: Història de l'educació: Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona: Pu-

blicacions de l'Abadia de Montserrat: Institut d'Estudis Catalans, 2002.

Si com és sabut l'educació constitueix un dels elements fonamentals de sociabilització i individualització dels seus membres, no és menys veritat que la història de l'educació obre la possibilitat d'analitzar i comprendre millor la situació actual mitjançant els processos, fets i circumstàncies que l'han propiciat a través del temps. I per això mateix la història de l'educació permet conèixer els discursos teòrics, les polítiques educatives, les institucions, els actors (mestres i alumnes) i la realitat material (aules, llibres, etc.) que condicionen el passat pedagògic i que, al seu torn, determinen el present. A més, una disciplina com la nostra permet aprofundir en la dual realitat, d'avenços i resistències que acompanyen al desenvolupament de qualsevol sistema escolar. Ara bé, en el cas que ens ocupa, els autors —catedràtics d'Història de l'Educació a les universitats de Barcelona, Girona, València i les Illes Balears— han tingut l'encert d'ampliar la panoràmica educativa més enllà de l'esfera estrictament escolar de manera que, en aquest llibre, s'aborden aspectes relacionats amb l'educació no formal

com poden ser l'educació en el temps lliure o l'associacionisme cultural.

Gràcies a aquesta monumental obra —un volum que supera amb escreix les set-centes pàgines i que inclou una bibliografia molt extensa— podem tenir una visió general sobre el que ha estat l'educació en l'àmbit dels Països Catalans durant el període que va de 1898 a 1939. Certament que no ens trobem davant d'una monografia clàssica, ni tampoc del típic manual escolar en ús. Es tracta d'una altra cosa, d'una obra gegantina que es presenta a manera de síntesi del que va ser l'educació durant el primer terç del segle passat a les terres de parla catalana, amb l'exclusió d'Andorra i de la Catalunya Nord. Certament que aquest llibre no hauria estat possible fa uns anys enrere atès que llavors ens mancaven les monografies i els estudis parcials necessaris. Ara, emperò, tenim la sort de gaudir —després de quasi trenta anys d'una prolífica producció historicopedagògica— d'un gran nombre de treballs que es refereixen a moltes zones i comarques i que forneixen, en aquesta ocasió, una bibliografia que gira al voltant de les cinc-centes referències.

Al capdavall, una obra d'aquestes característiques obliga a realitzar un treball de generalització sempre interessant, tot i que es troba mancat d'un

aprofundiment exhaustiu en tots i cadascun dels aspectes objecte de consideració i reflexió històrica. I per això mateix els autors fan l'advertència preliminar que el seu treball, com a estudi historicopedagògic, vol assolir un nivell entre el que és general i el que és local. Altrament, els autors pretenen realitzar una anàlisi de dades suficient que reuneixi coneixements i presenti l'estat de la investigació, i efectuar, també, una adequada revisió o recomposició que iniciï i estimuli la tan reclamada síntesi historiogràfica. Heus aquí els objectius que han perseguit els autors d'aquesta obra: unir enfocaments de localització amb contextualitzacions i referències més globals, sense oblidar el joc que es desprèn de les diferents escales d'observació dels fenòmens educatius des d'una perspectiva comparada.

No es fàcil donar compte i raó detallada d'una obra d'aquestes característiques que es troba limitada per dues dates —1898 i 1939— ben significatives per a la història contemporània de l'Estat espanyol. Probablement s'hauria pogut començar una mica abans, per tal de resseguir els símptomes de renaixement cultural que es van produir al llarg del segle XIX i que van connectar la nostra cultura amb els vents del romanticisme i del liberalisme europeu. En qualsevol cas,

aquest fet no pot desmerèixer la validesa d'un treball que es defensa tot sol, és a dir, per allò que aporta i ofereix a un lector que —molt probablement— haurà de retornar més d'una vegada a les seves pàgines. Ben mirat, ens trobem davant d'una obra de consulta que pot ser útil a un ampli ventall de persones: historiadors generals, educadors, estudiants de diferents àrees de coneixement, sense excloure tots aquells que volen conèixer amb rigor el nostre passat pedagògic.

Els autors han buscat el punt d'equilibri entre el general i el particular, entre la visió enciclopèdica i la minuciosa monografia, entre allò quantitatiu i allò qualitatiu, és a dir, han optat per una línia d'integració, d'articulació dels aspectes referits als àmbits territorials en què se centra l'estudi, la qual cosa ha exigint un treball realitzat en equip i no una simple juxtaposició. En conjunt s'ofereix una rica i variada panoràmica: descripcions i testimonis de la dual realitat a través de la qual es desenvolupa el sistema escolar (progressos i deficiències, avenços i resistències, tradició i modernitat, etc.), els diferents nivells escolars, el professorat, les vies de renovació pedagògica, els llibres i materials, el tema de la llengua, etc. I tot això sense oblidar aquells aspectes relacionats amb l'educació que es produeixen

més enllà del sistema escolar i que, a les nostres terres catalanes, sempre han tingut tanta rellevància.

Des d'un punt de vista estructural el període estudiat s'ha dividit en dues grans etapes, això és, la que va de 1898 a 1931 i la que s'estén de 1931 a 1939. Sense entrar en disquisicions no hi ha dubte que aquesta —com qualsevol altra classificació— pot ser objecte de discussió, més encara si tenim en compte que durant la primera fase —la que va de 1898 a 1931— hi ha dades prou significatives (1909, 1914, 1917, 1923, per exemple) per introduir variables i procedir a altres divisions. Ara bé, entenem les dificultats que han tingut els autors per afrontar una obra de dimensions certament extraordinàries, per la qual cosa han triat una solució de compromís en distingir l'etapa republicana de l'anterior. En conseqüència, el llibre s'estructura en sis grans apartats que responen a la següent nomenclatura i etapes: 1) societat, cultura i pensament pedagògic (1898-1931); 2) escoles, ensenyaments i professorat (1898-1931); 3) educació fora de l'escola, educació no formal, educació social (1898-1931); 4) societat, cultura i pensament pedagògic (1931-1939); 5) escoles, ensenyaments i professorat (1931-1939); 6) educació fora de l'escola, educació no formal, educació social (1931-1939).

El lector que s'endinsi en aquestes pàgines trobarà referències a diverses institucions, instàncies i associacions que abasten un ampli ventall d'iniciatives pedagògiques que, d'alguna manera, ja van ser estudiades —en circumstàncies certament adverses— per Alexandre Galí en els seus dinou volums de la *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya*, que es van publicar entre 1978 i 1981. Ara bé, les diferències entre ambdós projectes —el d'en Galí i el que ara presentem— són òbvies: Galí escrivia de primera mà, tal vegada com a testimoni directe dels fets que comentava, ara ens trobem davant d'un treball històric elaborat des de la distància; Galí referia bàsicament el que va succeir al Principat, ara la visió s'ha ampliat amb una dimensió comparativa que inclou les Illes i el País Valencià; Galí no va poder tenir al seu abast la rica bibliografia que els autors de l'obra que ara tenim a les mans han pogut consultar.

Ens trobem, doncs, davant d'una eina valuosa que ofereix una mirada general i múltiple sobre el nostre pasat educatiu, però que, al nostre entendre, es troba mancada d'un epíleg final que —a manera de síntesi conclusiva— determinés, si és que fos factible, un perfil de la nostra pròpia història educativa que, en enriquir-se

de la perspectiva comparativa, donés llum sobre els tòpics que han marcat el nostre passat pedagògic des del joc dialèctic de la tradició i de la renovació, és a dir, des de l'antinòmia de la resistència i del canvi. I si se'ns permet afegirem que aquest tipus de plantejament entre dues forces oposades que marquen l'impuls de la modernització educativa a través de la renovació pedagògica i la defensa del tradicionalisme amb propostes més conservadores ens recorden les clàssiques lluites de contraris que es troben en la història del pensament des de l'època presocràtica i que, en la filosofia moderna, van ser rehabilitades per la filosofia hegeliana que, en la seva triada, planteja la seqüència de l'afirmació, de la negació i de la síntesi (al seu torn, negació de la negació). I per això mateix hem reivindicat més amunt aquesta síntesi, a manera d'una recapitulació integradora, aspiració que sembla que és inherent a qualsevol plantejament metodològic de caràcter dialèctic i comparatiu.

Sigui el que sigui, s'han d'agrair els esforços que han fet els autors per confegir una obra d'aquestes característiques escrita a vuit mans, fet certament remarcable i no massa freqüent a les nostres latituds. A voltes, el treball individual s'imposa a una dinàmica de col·laboració, cosa que no ha

succeït en aquest llibre, en el qual els interessos i perspectives de cadascun dels autors es fonen en un producte col·lectiu d'alta qualitat i riquesa temàtica. El que amb això volem dir és que en aquesta ocasió sortosament el tot —tal com recomana l'epistemologia de la *Gestalt*— s'ha imposat al particular i concret. De tot el que s'ha exposat es desprèn que ens hem de congratular per l'aparició d'aquesta obra col·lectiva i interuniversitària, de la qual esperem la seva natural continuació corresponent al període 1939-1975, i que ara els autors han tingut per bé dedicar a la persona de Jordi Monés de qui reconeixen públicament que «ens ha obert el camí».

Conrad VILANOU I TORRANO

LASPALAS, J. *Introducción a la historiografía de la educación*. Pamplona: Eunsa, 2002.

És sabut que no sovintegen entre nosaltres els llibres dedicats a la teoria i a la metodologia de la història de l'educació. Més abundosos són els articles específics que es publiquen en les revistes especialitzades, però a voltes resulten de difícil accés ja que apareixen en publicacions de circulació restringida. Ara ens arriba aquest

llibre —fruit d'un treball acadèmic anterior— que té la virtut d'oferir-nos en unes poques pàgines dos aspectes relacionats amb la nostra disciplina: en primer lloc, la gènesi i evolució de la història de l'educació i, en segon lloc, l'anàlisi de l'objecte, mètode i fonts de la disciplina.

Pel que fa al primer capítol, l'autor té l'encert de sintetitzar els orígens de la història de l'educació que situa a l'Alemanya en el trànsit del segle XVIII al segle XIX quan va aparèixer a manera d'història de la pedagogia, alhora que revisa la seva articulació disciplinària en diferents països europeus, a saber, França, Estats Units, Regne Unit i Espanya. A Alemanya la història de la pedagogia —antecedent actual de la història de l'educació— es va consolidar definitivament a les darreries del segle XIX, quan es van començar a publicar l'any 1884 els famosos *Monumenta germaniae paedagogica* i es va assistir a la seva consolidació a través de l'historicisme de Dilthey.

Tot plegat va confegir una rica tradició acadèmica de signe culturalista que va mantenir la seva vigència —llevat alguna iniciativa escadussera— fins després de la Segona Guerra Mundial. Ara bé, si a Alemanya la història de la pedagogia es va caracteritzar inicialment per una ascendència filosòfica, la història de l'educació a França

va rebre la influència de les anomenades *ciències de l'educació* que troben un antecedent en l'obra de Durkheim i els seus treballs històrics que, al seu torn, van influir sobre la renovació historiogràfica protagonitzada pels *Annales* que també van impactar sobre la història de l'educació.

Després d'analitzar l'origen de la disciplina en diferents geografies, l'autor conclou que la història de l'educació, més enllà d'uns començaments vinculats a la filosofia idealista i a banda de configurar-se a manera d'estratègia per a la formació dels educadors, va evolucionar en el segle XX sota la influència de la història general i, en menor mesura, de la sociologia històrica. De fet, l'explosió de la història de l'educació té lloc en el període d'entreguerres (1919-1939), en un procés que és paral·lel al desenvolupament del moviment de l'Escola Nova i que confirma que, abans de la barbàrie totalitària del feixisme, el món occidental confiava en el poder salvador de l'educació.

Amb tot, l'expansió paradigmàtica de la disciplina va tenir lloc en els darrers quaranta anys, això és, a partir de 1960. En realitat, hi ha un acord quasi unànim en destacar el paper crucial que representa la dècada de 1960 a 1970 en l'expansió de la història de l'educació que troba els seus

punts forts en els següents nuclis: el revisionisme americà, la renovació en la historiografia educativa anglesa que s'articula al voltant de diferents publicacions (per exemple, *Past and Present*) i que assoleix en l'obra de Brian Simon una clara orientació social, la «nouvelle histoire» francesa, sense negligir el que ha succeït en altres indrets com Alemanya amb la teoria crítica (Habermas) i Espanya, amb els aires de renovació que es detecten des de 1970. Un dels fets més significatius de tot aquest procés ve donat per la creació, l'any 1977, de la International Standing Conference for the History of Education (ISCHE) que, a través de les seves reunions anuals, ha consolidat la disciplina en l'àmbit mundial.

A grans trets podem dir que si la història de l'educació fou idealista fins al 1960, assolí una dimensió social que la configurarà a manera d'història social de l'educació durant el període que s'estén fins al 1980. A partir d'aquest moment, la història de l'educació ha viscut una nova articulació a manera d'història cultural de l'educació que reflecteix, nogensmenys, algunes de les novetats del món postmodern. Així, doncs, de mica en mica s'ha imposat una nova manera de fer història de l'educació que presenta els següents trets carac-

terístics: acceptació de la història total, preocupació per la llarga durada (*longue durée*) i contacte constant amb les diferents ciències socials.

Tal com hem indicat més amunt el segon capítol afronta l'estudi de l'objecte, mètode i fonts de la història de l'educació. Val a dir que el professor Laspalas ofereix una estructura noètica de la realitat educativa que es mou a tres nivells (teorètic o contemplatiu, teoricopràctic o normatiu i pràctic o executiu), alhora que brinda unes coordenades a manera de model o esquema conceptual per copsar aquesta mateixa realitat educativa del passat. Es tracta d'un model complex que, a banda del context històric, vol abastar els següents aspectes que configuren la realitat educativa: 1) concepte de l'educació, 2) el subjecte (educand), 3) agents i factors, 4) fi, objectius, ideals, 5) contingut (currículum), 6) mètodes i tècniques, 7) mitjans i recursos, 8) sistema organitzatiu. Ens trobem davant un plantejament que el podríem qualificar de clàssic ja que aborda cadascuna de les diferents dimensions (essencials, causals, teleològiques, materials, metodològiques, instrumentals) que configuren la realitat educativa del passat. En conjunt, aquest plantejament possibilita moltes variables d'anàlisi i reflexió que —malaurada-

ment en moltes ocasions— passen desapercebudes per a molts professionals de la nostra disciplina que focalitzen llur atenció en alguns aspectes en detriment d'altres dimensions de la realitat educativa que sempre es presenta polièdricament.

Pel que fa a la metodologia l'autor insisteix en què la història de l'educació —en allò més substancial— ha d'assumir les tècniques de treball de la història general de manera que la seqüència que il·lustra el procés de la investigació històrica pot resumir-se en els següents passos: definició del problema, fase heurística, comprensió, explicació i síntesi. En relació amb les fonts historicoeducatives s'insisteix que han crescut extraordinàriament a partir de 1970 quan la història de l'educació es va fer sensible a les aportacions procedents de la historiografia general, fins al punt d'articular-se actualment al voltant del que s'anomena —en sentit ampli— *cultura escolar*. Per acabar, s'ha de dir que el llibre —a més d'aportar una seleccionada bibliografia— inclou una recapitulació a tall de cloenda en la qual es defensa una història de l'educació sense qualificatius, això és, una història de l'educació que ha de ser a la vegada història política, història de les idees, història econòmica, història social, demografia històrica i història

cultural. Dit d'una altra manera: la història de l'educació és, purament i simplement, història.

Conrad VILANOU I TORRANO

MARGAIS BASI, X. *El moviment esperantista a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 2002.

L'historiador Xavier Margais ens ofereix amb aquest treball una temàtica fins fa poc ben desconeguda i inèdita: el moviment esperantista a Mallorca. Margais ha seguit i analitzat amb molt detall l'activitat d'aquells que des de principis del segle xx optaren per la divulgació d'una llengua universal auxiliar (que mai es plantejà substituir les llengües existents) que havia d'esdevenir una eina d'intercanvi de coneixements i d'ideals. A la vegada rere aquest moviment hi havia una altra aspiració: fer de l'esperanto un instrument per apropar cultures, pobles, creences, etc. i universalitzar els valors de la fraternitat i la solidaritat. L'esperantisme es va vertebrar mitjançant un entramat associatiu que s'havia marcat uns objectius com la creació d'escoles per a ensenyar la llengua als socis i fer d'aquestes entitats centres de recepció i discussió de multitud d'aspectes de caràcter social, polític, econò-

mic, etc. Els principals grups esperantistes illencs foren l'Esperantista Klubo Palma (1907), el Grupo Esperantista Solleric (1924), la Verda Stelo (Consell, 1925), Bela Espero (Binissalem, 1925), l'Esperantista Grupo Lumo (secció de la Societat Foment del Civisme de Palma, 1922) i l'Esperantista Grupo Amikeco (secció de la Societat Instructiva Bellver del Terreno de Palma, 1932). Margais constata el paper cabdal d'alguns personatges en aquest moviment com l'enginyer Narcís Bofill o els germans Andreu i Miquel Arbona de Sòller, entre d'altres. L'efervescència cultural del moviment esperantista va quedar avortada amb el cop d'estat militar que propicià l'inici de la Guerra Civil. De fet, alguns esperantistes, que militaven en organitzacions polítiques i sindicals progressistes foren assassinats en el marc de la brutal repressió que es desfermà a Mallorca.

Manuel SANTANA MORRO

MARQUÈS, S. *L'escola a Catalunya durant el segle XX: El testimoni de les germanes Macau Julià*. Girona: DLleure: Gestió i Serveis Socioculturals, SL, 2002. (Baldiri Reixac; 4)

Aquest llibre és un regal, el fruit feliç d'un trobament anunciat. És, en

un altre sentit, una d'aquelles obres que només poden fer aquells professors intensament amarats del seu objecte d'estudi (per la seva aparent senzillesa, pel seu discórrer gairebé narratiu, per la seva capacitat de síntesi) i, alhora, és un homenatge a una saga, la dels Macau, i a una professió, la de mestre, tan bescantada i discutida en aquests temps de turbulències i transicions no se sap cap a ben bé on.

I és que en les escasses setanta-sis pàgines del llibre, de fet se n'hi inclouen dos, tal com expressa amb precisió el seu títol: *L'escola a Catalunya durant el segle XX*, que és, per damunt de tot, una obra de tesi, que es mostra diàfana amb la simple enumeració dels quatre capítols del llibre, que corresponen a les quatre grans etapes històriques que abasta: una escola pobre i per a uns quants (l'escola pre-republicana); una època excepcional (la republicana); una llarga nit (el franquisme); i la recuperació de la normalitat (l'escola de la democràcia).

En aquest «primer» llibre, l'autor, l'historiador de l'educació Salomó Marquès, dibuixa, a través d'un discurs fluid, ple de saviesa i de matisos, però a un temps alliberat de formalismes innecessaris i dels condicionaments propis de la recerca erudita, un sensacional fris, breu i contundent, llegidor i essencial, de l'educació a

casa nostra durant el segle passat. El llibre «segon», «El testimoni de les germanes Macau Julià», és exactament això, la visió de quatre germanes mestres, les quatre filles del també mestre Isidre Macau, que posen veu, vida i color a una història de la qual se'n senten, ben legítimament, protagonistes. Saga, la del mestre Macau, que continuaran la major part dels seus néts, mostra palpable que la professió, el magisteri, ha impregnat, s'ha confós amb la vida mateixa. D'aquí l'halo d'homenatge que traspua tot el text, més que a les germanes Macau (que també), a la professió en general, com es diu explícitament a la dedicatòria.

Es tracta, doncs, d'oferir una panoràmica general de l'evolució de l'escola a casa nostra durant el segle xx a partir o amb l'acompanyament de Carme Macau (1911-2002), Pepita Macau (1914), Rosa Macau (1916) i Maria Antònia Macau (1922). La Carme va fer de mestra fins al 1939; la Pepita va fer de mestra durant la República i, després d'exiliar-se a Anglaterra, reingressà un cop mort Franco; la Rosa començà a exercir durant la guerra i acabà a l'escola de Formació Professional on va treballar durant molts anys la seva germana M. Antònia, parvulista de formació. L'objectiu, però, no és fer la biografia professional d'aquestes quatre mestres, ni tampoc fer una

història completa i acabada de l'escola a Catalunya el segle passat. Es tracta, en paraules de l'autor, d'una aproximació que busca per damunt de tot que els lectors «coneguin i estimin una mica més l'escola del nostre país». Ni més ni menys.

El capítol primer (Una escola pobra i només per a uns quants) és probablement el més «històric» dels quatre, en el sentit que els testimonis de les germanes Macau hi són escassos i actuen gairebé com a contrapunt de la visió més lineal i travada del professor Marquès, centrada en la situació de les escoles i l'escolarització, en la presència rellevant d'un magisteri renovador, malgrat les circumstàncies, tan ben representat pel pare de les quatre germanes, i en l'organització i funcionament de les escoles normals. El capítol segon (Una època excepcional), en canvi, mostra un encadellat molt ben aconseguit entre l'entramat dissenyat per l'autor i les figures que hi van teixint les germanes Macau. La trama consta de quatre eixos: la descripció de la realitat escolar, l'Escola Normal de la Generalitat, els instituts escola i el Consell d'Escola Nova Unificada (CENU) durant la revolució. Diu Rosa Macau sobre l'Institut-Escola Pi i Margall: «Aquell tracte i aquella ensenyança ens marcà per sempre. Penso que hi havia una rectitud extrema, però es vivia a

partir d'una cordialitat i estima extraordinàries... També ens feien conèixer la nostra terra, Catalunya...»

A la tercera part (Una llarga nit) torna a sobresortir la mà destra de l'autor, un dels principals estudiosos de l'exili i de la repressió exercida pel franquisme contra el magisteri: «Al magisteri —escriu— se'l farà responsable d'haver enverinat l'ànima infantil... Per això actuaran decididament i amb contundència sobre aquest col·lectiu.» Tot plegat queda molt ben exemplificat en la trajectòria de Pepita Macau i de la seva germana Rosa. També hi ha espai per parlar de la revifalla de la renovació pedagògica i de les primeres passes de la formació professional reglada, a redós de la feina de M. Antònia Macau, professora i després directora (durant vint-i-cinc anys) d'una escola pionera i amb èxit.

El darrer capítol (La recuperació de la normalitat), el més pròxim, s'il·lustra amb el reingrés al magisteri de Pepita i Rosa Macau i amb la florida espectacular de la renovació pedagògica, a l'escalf de Rosa Sensat i les escoles d'estiu. Hi ha temps encara per fer un repàs a la legislació que més ha incidit en el panorama educatiu actual i per fer dos apunts finals: la constatació que ara sí que l'escola bàsica és per a tots i totes, inclòs l'alumnat d'origen estranger; i la certificació

d'un fracàs històric, el de la formació dels professionals de l'ensenyament, tant mestres d'infantil i primària, com professors de secundària. En fi, com he intentat de fer saber, estem davant d'un llibre breu, però valent, exemplar en l'ús de fonts orals i rigorós en la interpretació històrica del que ha estat el segle xx a Catalunya a través de les seves escoles.

Xavier BESALÚ

MARQUÈS, S. *Maestros catalanes del exilio*. Zapopan (Jalisco, Mèxic): El Colegio de Jalisco, 2003.

La dedicació del professor Salomó Marquès de la Universitat de Girona a l'estudi de l'exili dels mestres catalans que van sortir de Catalunya a l'hivern de 1939 és del tot encomiable. Ell mateix ha repetit manta vegades que el seu treball arriba tard, quan molts dels que es van veure obligats a emprendre el camí d'exili ja havien mort i, en conseqüència, no podien explicar les seves experiències personals. Tot amb tot, el cert és que des de fa anys, el professor Salomó Marquès —que al nostre parer ha estat influït pels records personals de la seva mare Teresa Sureda i Ferrer, també mestra— ha iniciat un treball de recopilació im-

portant que, sortosament, ha reeixit amb la publicació de diversos llibres i treballs científics.

A gratcient, s'ha de dir que el professor Marquès ha estat un dels autors que millor profit ha tret de l'ús de la història oral aplicada a la història de l'educació. En aquest sentit ha emprat el doble recurs de les entrevistes individuals (quaranta-nou són les que ofereix en aquest llibre) i de les entrevistes col·lectives (tres realitzades, respectivament, a Barcelona amb el grup de mestres lleidatans del grup Claror que es reuneix al Centre Comarcal Lleidatà, a Navàs on va exercir el mestre racionalista Juan Teruel Munuera i a Balsareny on va treballar Eloi Regné Barbance, un altre mestre racionalista). A més a més, va demanar la col·laboració dels mestres que havien retornat a Catalunya. «Normalmente —ens diu l'autor— han sido largas y cordiales, a solas y en sus casas —con concertación previa—; en algún caso, la presencia del cónyuge o de los hijos ha confirmado o completado las informaciones facilitadas por los entrevistados.» Nogensmenys, Salomó Marquès ha tingut l'encert de seguir —i fins i tot, perseguir— tots els mestres que marxaren a l'exili i que no retornaren a Catalunya, la qual cosa l'ha portat a realitzar diversos viatges per Europa i Amèrica sense oblidar l'ex-

tensa correspondència que ha mantingut amb tots ells. En les pàgines inicials d'aquest llibre ho expressa clarament: «Mi pretensión era —siempre que fuera posible— oír hablar a los propios protagonistas. Ha sido y es una lucha contra el tiempo.»

La història d'aquests mestres exiliats s'ha realitzat, doncs, amb materials de primera mà, en contacte directe amb els seus protagonistes, encara que no ha negligit el recurs de les memòries i narracions autobiogràfiques, de les quals reproduïx alguns fragments certament colpidors relatius a la manera com es va produir la fugida cap a l'estranger. També trobem històries punyents com la que explica el retorn forçat —amb enganys per part de la policia— de Bernardí Lite que fou empresonat, jutjat i condemnat a mort. Tal com reflecteix Salomó Marquès la major part de mestres plora amb llàgrimes als ulls quan recorda el seu pas per la frontera camí d'un exili incert.

Per elaborar el seu treball, l'autor va demanar, a través de la premsa, la col·laboració de totes aquelles persones que podien aportar alguna dada significativa. Després, en els seus viatges enllà de l'Atlàntic va establir amistat amb vells exiliats com ara és el cas de Josep Maria Murià —nascut, igual que Marquès a l'Escala, en terres em-

pordaneses— que, després de múltiples dificultats, es va establir a Mèxic, on presideix El Colegio de Jalisco. Fruit d'aquest contacte fraternal i d'aquest intercanvi d'experiències fou el llibre sobre *Marti Rouret, maestro, republicano y catalán* (Zapopan, 2001) del qual també hi ha versió catalana. Ara ens arriba el llibre que tenim a les mans —encapçalat per un pròleg del mateix Murià— que aborda, a banda d'altres aspectes menors, dos punts principals del magisteri a l'exili: la tipologia dels mestres exiliats i els diferents destins de l'exili.

Del pròleg de Josep Maria Murià i de la introducció d'en Salomó Marquès se'n desprèn una defensa aferriada del programa educatiu de la Segona República —un ensenyament laic, públic i en règim de coeducació—, conseqüentment, el rebuig de l'escola imposada pel nacional catolicisme. Enfront del projecte civilista republicà, el nacional catolicisme va proposar un model de mestres-soldats que representaven una sèrie de virtuts (abnegació, disciplina, obediència, jerarquia, etc.) de caràcter militar. S'explica així la depuració que va patir el magisteri fidel a la causa republicana en la seva doble versió de l'exili exterior —la fugida forçosa a través dels Pirineus— o de l'exili interior que podia anar des de la pèrdua

del lloc de treball fins al desterrament a indrets ben allunyats de Catalunya.

Pel que fa al Principat, almenys un de cada 4,5 mestres —així de fredes són les estadístiques— va ser expulsat del cos, separació que va afectar més homes que dones. Cal tenir en compte que un bon nombre de mestres eren militants actius de sindicats i partits polítics que havien anat al front —en condició de soldats o de milicians de cultura— per voluntat pròpia. Marquès atorga la condició d'exiliat a qualsevol persona que es va veure obligada a travessar la frontera i que no va retornar per tal d'iniciar el curs escolar 1939-1940. Àdhuc, inclou aquelles persones —certament poques— que van decidir marxar en els primers moments del franquisme després de conèixer la sanció imposada per les comissions de depuració. Al capdavant, Marquès ha elaborat una relació de 409 mestres exiliats (294 homes i 115 dones), la majoria dels quals provenien del magisteri públic i dels quals posseeix un coneixement desigual. D'alguns només sap el nom i els cognoms; d'altres té elaborada una biografia justa i precisa. En qualsevol cas, es tracta de dades provisionals perquè la llista no és completa: el total de mestres exiliats representaria més del 10 % del professorat de l'ensenyament públic.

És ben palès que la manera de fer història de Salomó Marquès segueix els paràmetres de la història social britànica que tanta importància ha donat a la història oral. D'altra banda, els protagonistes d'aquest llibre no són els grans intel·lectuals que pogueren marxar a l'exili amb el suport del que quedava de les institucions republicanes, sinó els mestres anònims que es van comprometre políticament i ideològicament amb el règim proclamat democràticament el 14 d'abril de 1931.

Mi pretensión —explica Salomó Marquès— no es hacer la historia de los grandes maestros exiliados, sino enlazar la historia de sus vidas, los testimonios directos de cuantos más maestros exiliados con vida, mejor, de aquellos de quien nadie ha hablado, de los desconocidos, de aquellos que no han tenido la oportunidad de explicar su vivencia, etc.

Pel que fa a la tipologia general dels mestres exiliats hi ha notícies sobre diversos aspectes: escoles normals en les quals van estudiar, professors més rellevants que van tenir, referències a la influència de la Institució Lliure d'Ensenyament, poblacions on van exercir, nusos familiars atès que una característica del món del magisteri ha estat l'elevada presència de

membres d'una mateixa família, càrrecs que van ocupar, militància sindical i política, etc. En relació amb els destins s'analitzen els països d'acollida (França, altres països europeus, l'URSS, el Mèxic del general Lázaro Cárdenas, altres nacions americanes), alhora que deixa constància del pas d'aquests mestres exiliats pels diferents camps de concentració. Generalment els exiliats tenen un mal record del tracte que van rebre per part de les autoritats franceses, tot i que l'ajuda humanitària d'algunes organitzacions com ara els quàquers va alleugerir la maltempsada de l'exili. En general, també es recorda amb simpatia l'ajuda que van rebre els exiliats per part d'un sector de la societat francesa que es va oblidar —a grans trets— dels nostres exiliats. Sobre aquest punt, un dels mestres entrevistat manifesta el següent: «cuando necesitaron mano de obra, los franceses tiraron de los campos de concentración; mientras no la necesitaron, estuvimos allí consumidos, comiendo dos patatas cada día».

El llibre que tenim a les mans també s'ocupa del retorn d'alguns d'aquests exiliats que, quan les condicions polítiques ho van permetre, van desenvolupar a casa nostra diverses activitats (món editorial com ara l'editorial Prima Luce, establiment de cen-

tres privats com ara l'Acadèmia Pràctica i l'Acadèmia Fontanella de Miquel Cabra), sempre al marge del magisteri públic. Molts d'aquests exiliats s'instal·laren quan van retornar a la ciutat de Barcelona que constituïa un bon refugi per passar una mica desapercebuts i una bona oportunitat per a l'exercici privat de l'ensenyament. La Llei general d'educació (1970) va significar, a la llarga, la mort d'aquests tipus d'establiments privats que, en el seu moment, va permetre —davant la mancança d'inversions públiques— l'accés de moltes infants i joves a l'ensenyament primari, secundari i comercial. És cert, emperò, que amb l'arribada de l'amnistia política es van produir alguns reingressos en el magisteri públic.

De tot el que hem dit es desprèn que ens trobem davant d'un bon llibre, molt treballat i ben travat que honora la memòria d'uns mestres anònims que, amb el seu compromís cívic i social, volien consolidar la democràcia a casa nostra. L'escola —per a tota aquella generació que es veié empesa a marxar a l'exili— era l'eina predilecta per tal que, a través d'un ensenyament públic, laic, gratuït, obligatori, en règim de coeducació i en català, poguéssim millorar la societat. Vell somni platònic que els mestres de la Segona República van revivre a casa nostra,

bo i donant testimoni amb la seva militància i exercici professional. L'exili de 1939 és només una petita, però tràgica, mostra d'aquesta voluntat de servei al país i a la seva cultura.

Conrad VILANOU I TORRANO

MAYORDOMO PÉREZ, A.; AGULLÓ DÍAZ, M. C. [ed.]. *La construcció social del sistema educatiu valencià: I Jornades d'Història de l'Educació Valenciana*. Gandia: CEIC Alfons el Vell: Universitat de València. Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació, 2002. 378 p.

Fruit de les I Jornades d'Història de l'Educació Valenciana, que tingueren lloc al Palau del Marquès de González de Quirós, de Gandia els dies 30 de novembre i 1 de desembre de 2001, i que tenien com a proposta de treball «la construcció social del sistema educatiu valencià», ha estat la publicació de les ponències i comunicacions que s'hi van debatre i que constitueixen el volum del qual ara ens ocupem.

Aquestes jornades, tal com afirma al pròleg introductor Gabriel Garcia Frasquet, director del CEIC Alfons el Vell de Gandia, coorganitzador de les Jornades junt amb el Departament

d'Educació Comparada i Història de l'Educació de la Universitat de València, tenien la declarada intencionalitat de:

[...] promoure el coneixement de la realitat social i històrica valenciana; ajudar a recuperar la memòria col·lectiva al voltant del fet escolar i començar una reflexió per a la seua interpretació; contribuir a explicar i valorar els problemes i les situacions actuals des de l'anàlisi de la seua gènesi i evolució històrica; i, també, estimular i formar grups d'investigadors, que ben bé poden ser interdisciplinaris, on s'afavorisca la integració de pedagogs, psicòlegs, historiadors, sociolingüistes, antropòlegs o etnògrafs, que siguen capaços d'aportar-hi nous enfocaments.

Creiem que aquesta declaració d'intencions ha estat coberta de forma suficient tant pel desenvolupament de les mateixes Jornades com per la publicació d'aquestes actes, on seguint l'estructura de les Jornades, s'arreglen les ponències i comunicacions presentades, el que permet el seu coneixement, debat i anàlisi per als interessats en la historiografia educativa valenciana.

Ponències que emmarquen, des d'una mirada general, la construcció del sistema educatiu (Ramon López),

per a continuar concretant aquesta perspectiva a la realitat valenciana, on es desenvolupa un conflicte continu entre tradició i renovació (Alejandro Mayordomo), i exemplificant-lo amb tres casuístiques diferents: la problemàtica que afectà la formació i pràctiques del magisteri valencià al primer terç del segle xx (M. Carme Agulló), l'atenció als menors marginats (Cándido Ruíz) i les pràctiques alternatives, en especial les experiències de les escoles laiques i racionalistes, amb vincles amb el republicanisme blasquista i els sectors anarquistes (Luis Miguel Lázaro).

Comunicacions que es presenten agrupades en tres seccions: la primera arreplega exemples d'escoles i mestres al llarg de les terres valencianes des del segle xviii fins al xix, la segona se centra en el segle xix i el primer terç del segle xx, i la tercera en la Segona República, franquisme i transició democràtica.

La lectura d'aquestes actes ens permet un apropament a la realitat de la construcció del sistema educatiu valencià en el seu conjunt i en moments temporals i espacials determinats, i ens descobreix experiències, protagonistes i activitats que fins ara mai s'havien reunit per tal de posar-les a l'abast dels investigadors historicoeducatius, tasca important a la qual hem

d'afegir la no menys suggeridora de l'abundant bibliografia proporcionada al llarg d'aquestes contribucions i que arreplega un ample ventall de fonts tant primàries com secundàries, de caràcter purament educatiu, però també literari, periodístic... una obra, en fi, que pot considerar-se de consulta imprescindible no sols per a les persones interessades per la història de l'educació valenciana, sinó també per tal de complementar la construcció d'una comuna història de l'àmbit territorial català, que permeti la comparació entre les experiències escolars valencianes i la de la resta dels Països Catalans.

Blanca JUAN

MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, J. *Escola Gitanjali: Els primers quaranta anys*. Barcelona: Gestió i Promoció Editorial, SL, 2002. [Pròleg de Marta Mata]

En ocasió dels quaranta anys de la fundació de l'Escola Gitanjali —establerta a Badalona— Jordi Monés ens ofereix una nova monografia, dedicada en aquesta ocasió a una institució a la qual es troba directament vinculat en la seva doble condició de badaloní i d'espòs de la M. Teresa Giné que, juntament amb la Mercè Illana, la Roser Padrós i la M. Teresa Lleal —que

s'incorporà un xic més tard—, van ser les promotores d'aquesta escola fundada l'any 1962. D'entrada, s'ha de dir que aquesta escola fou una de les pioneres, en els difícils temps del franquisme, de la recuperació del moviment de la renovació pedagògica. No ha d'estranyar que així sigui ja que —com Marta Mata reconeix en el pròleg— el grup d'escoles i mestres de Badalona van tenir un paper rellevant en els primers compassos de les escoles d'estiu i del moviment de Rosa Sensat. A diferència d'altres escoles, les de Badalona eren petites i se les havien arranjat per ser coeducatives amb l'excusa de la petitesa, la qual cosa va permetre desenvolupar experiències educatives molt interessants com ara la que ens ocupa.

Certament que la tria del nom de l'escola ja va ser prou singular i confirma les contradiccions del franquisme que no permetia registrar una escola amb un nom català, però sí que va acceptar el de Gitanjali, un nom urdú que correspon a un poema místic de Tagore. De fet, s'havia pensat el nom de Tagore —poeta que va influir sobre les fundadores— però no va ser possible perquè ja existia una altra escola a Barcelona amb aquesta denominació. Ben mirat, la història de l'Escola Gitanjali pot servir d'exemple per il·lustrar la història de l'educació a

casa nostra, després de la ruptura radical que va representar el franquisme. I per això mateix aquest llibre —que podria entrar dins del gènere de les obres d'encàrrec per commemorar efemèrides relacionades amb la vida dels establiments educatius, punt de partida en l'antigor de la història de l'educació— presenta un interès notable atès que no només es limita a donar notícia del que ha estat la marxa de l'escola, sinó que aprofundeix en aquells aspectes històrics i pedagògics que determinen una realitat educativa que pot ser aplicada a altres indrets de la nostra geografia. Tanmateix, Jordi Monés —amb la humilitat que el caracteritza— ens adverteix que s'ha limitat a fer d'interpret del material de l'arxiu de l'escola, del record d'un col·lectiu de mestres, pares i alumnes.

L'autor divideix l'obra en dues parts ben diferenciades, cadascuna de les quals es troba integrada per tres capítols. En la primera part es reflexionen els tres períodes que viu l'escola, determinats pels tres tipus d'organització interna: l'escola privada o particular amb una especificitat pròpia (1962-1974), l'escola cooperativa (1974-1986) i l'escola pública (1986-2002), tot atorgant una especial rellevància a alguns trets definitoris de la trajectòria de l'Escola Gitanjali, al marge dels entrebancs que ha hagut

de superar aquest centre per arribar a tenir unes bones instal·lacions. La segona part consta també de tres capítols que contempen els següents aspectes: el quart estudia la problemàtica política, la realitat escolar i el projecte pedagògic considerats globalment; el cinquè assumeix els trets que defineixen la seva evolució en el terreny didàctic i metodològic que es caracteritza per uns plantejaments innovadors sobre la base de l'herència del moviment històric de l'Escola Nova i, pel que fa al sisè, s'aborden els veritables protagonistes de l'escola, els infants, els mestres i els pares. La narració d'alguns aspectes col·laterals, completa l'estudi de les temàtiques treballades en aquests tres capítols. A més a més, s'inclou un epíleg que comprèn una breu mirada retrospectiva, unes consideracions amb vista al futur i la inclusió —a tall d'apèndix— de determinats documents que poden ajudar a comprendre l'ideari de l'escola i l'actuació dels seus protagonistes.

Sota la influència de les idees pedagògiques de Froebel les propulsores de l'escola —joves mestres amb poc més de vint anys— van obrir un parvulari que van presentar a manera de jardí d'infància (*Kindergarten*). En el transcurs del temps l'escola va anar creixent i s'aconseguí la legalitat

zació de l'educació general bàsica (EGB), que allargava la permanència dels infants a l'escola fins als catorze anys, de manera que se superava la perspectiva dels deu anys inicialment prevista amb anterioritat a l'entrada en vigor de la Llei general d'educació (LGE, 1970). Els esculls, emperò, van ser molts més encara per a una escola que, al marge de la inspecció, emprava la llengua catalana, la coeducació, incorporava l'educació sexual i mantenia pel que fa a la religió una absoluta neutralitat en declarar-se no confessional. A això, cal afegir que l'escola donava cabuda a la major part dels trenta principis de l'Escola Nova definits per Ferrière l'any 1915.

El llibre detalla les diferents seus de l'escola que palesen les dificultats per consolidar un determinat tipus de fer pedagogia que va sorgir d'iniciatives particulars, per bé que la lluita per l'escola pública fou una constant que s'emmarca en el context del Col·lectiu d'Escoles per a l'Escola Pública Catalana (CEPEPC), col·lectiu del qual forma part l'Escola Gitanjali. Tant és així que l'escola s'incorporà l'any 1986 a la xarxa pública d'ensenyament, encara que —com és habitual en aquest tipus de processos— es van generar un seguit de conflictes que Jordi Monés clarifica de manera ponderada.

És obvi que un llibre d'aquesta naturalesa incorpora molts elements relacionats amb la vida pròpia de l'escola, l'interès dels quals afecta l'àmbit de la pròpia institució. Tanmateix seríem injustos si ens limitéssim a assenyalar aquests aspectes perquè, en relació amb aquest llibre, s'ha d'aplicar la facècia orsiana que recomanava passar de l'anècdota a la categoria. El cert és que el llibre il·lustra una manera de pensar i fer pedagogia en uns temps gens favorables per a la nostra cultura, alhora que emfasitza la lluita que es va viure a Catalunya —des de molt abans de la transició democràtica— per la defensa d'una escola pública, laica, catalana i de qualitat.

Conrad VILANOU I TORRANO

NAVARRO NAVARRO, F. J. *Ateneos y grupos ácratas: Vida y actividad cultural de las asociaciones anarquistas valencianas durante la Segunda República y la Guerra Civil*. València: Biblioteca Valenciana, 2002 (Historia / Estudios).

Escasses són, a hores d'ara, les obres que ens permeten un apropament a la realitat cultural de les classes populars valencianes al llarg del segle passat, i més escasses encara les que

ho fan des de la perspectiva de recuperar la memòria d'uns homes i dones que intentaven compaginar cultura i llibertat. Aquest seria el lema que resumiria l'ideal que mou a les diverses propostes d'oci i cultura que, des d'una ideologia llibertària, es realitzaren al llarg del segle xx, en especial en l'etapa de la Segona República. I aquest desig de recuperar la memòria d'unes experiències alternatives a la cultura oficial, fetes des de i per als propis membres del poble, és el que mou a l'autor d'aquesta obra, on, després d'una introducció d'imprescindible lectura dedicada a delimitar els conceptes de socialització i de cultura, l'estructura en dues parts, subdividides en tres i set capítols, respectivament, per tal de desgranar no tant els pressupostos ideològics com les pràctiques, les activitats culturals concretes que els anarquistes desenvoluparen durant el curt, però intens, període republicà.

A la primera part, l'autor ens apropa als espais i protagonistes de les propostes culturals: obrers sindicats, joves llibertaris, dones lliures... homes i dones, joves i adults que van crear una xarxa educativa on les variables de sexe, edat i afiliació sindical configuren diferents maneres de compromís social i cultural. Bé sigui des de la Confederació Nacional de Treballadors (CNT), des de la Federació Anarquista

Ibèrica (FAI), des de les Joventuts Llibertàries o des de Dones Lliures, es fan patents diferents maneres d'entendre la cultura i l'esbargiment, més a prop de la propaganda en el cas del sindicat, més de la formació cultural per part dels joves llibertaris, i intentant construir una cultura no sexista per part de les dones anarquistes.

Com a conseqüència podem apuntar que la formació de diferents grups posa de relleu també l'existència d'algunes contradiccions en la concepció de l'oci i de la cultura i en la seua utilització com un signe d'identitat de classe. Si bé hi ha una coincidència en la concepció que el proletariat no ha de compartir els vicis propis de la burgesia, no existeix unanimitat ni en la enumeració de quins són els vicis que cal desterrar del seu oci, ni en les opcions que es proposen. Se'ns fa present una àmplia gamma de concepcions de l'oci i d'alternatives per a omplir-lo, en un ventall que abraça des de posicions que podríem qualificar de clarament *puritanes* (condemna del cine, del ball, de tota mena de begudes alcohòliques), sovint defensades pels sectors més sindicalistes, fins a altres que sorprenen pel seu avanç a la realitat sociotemporal de l'època (grups naturistes, el fet de qüestionar-se del paper tradicional de la dona, relacions sexuals dins d'un marc d'i-

gualtat i llibertat, difusió de mètodes anticonceptius i de teories eugenèsiques), alternatives presentades pels grups de joves i dones.

L'autor ens recorda que molts centres obrers neixen a semblança dels ateneus i liceus de la burgesia, amb la intencionalitat, però, d'oferir a les classes populars espais propis on puguen discutir sobre la situació política, sentir conferències culturals, fer excursions que potencien el contacte amb la natura, llegir la premsa diària o llibres recomanats, prendre un cafè, veure una pel·lícula... Moltes d'aquestes alternatives de caràcter republicà, socialista o gairebé llibertari, no es caracteritzaran, per tant, per la seua originalitat, ja que coincideixen en la forma (les mateixes activitats: grups de teatre o excursionistes), i en el fons (desig d'apropar als sectors obrers a les seues ideologies) amb les ofertes a les classes populars per altres sectors socials inclòs de caràcter conservador. Tot plegat, malgrat aquestes coincidències formals, podem afirmar que la gran varietat d'activitats proposades i creades pels grups àcrates relacionats amb el Sindicat, les Joventuts Llibertàries o Dones Lliures, es diferencien de les conservadores en la manera de dur-les a terme i, per damunt de tot, en la seua finalitat. Es tracta que els mateixos membres de la classe obrera

siguen els protagonistes i actors de la seua cultura, els que s'impliquen directament en tota la xarxa d'activitats que els formaran com a persones cultes, és a dir, conscients. Perquè la veritable raó de la seua existència radica en la voluntat de canvi social global, sent allò que els uneix el desig comú de canvi social des d'una perspectiva revolucionària on la cultura és una eina més de transformació i construcció de la nova societat.

Ja en la segona part, l'autor analitza la realització tal vegada més popular i característica de la proposta anarquista: els ateneus llibertaris. Aquest és un apropament exhaustiu, observat des de diferents plànols, ja que comença des d'una visió o plànol general on es reflecteix el concepte i la realitat dels ateneus anarquistes a tota Espanya, per tal de descendir, donant un cop d'ull, de plànol mitjà, fins als existents al llarg del País Valencià, i finalitzant amb un primer plànol que ens proporciona una mirada molt detallada sobre la quotidianitat d'un d'aquests: l'Ateneu Racionalista de Castelló. Aquests plànols conjuguen una triple mirada on tant la quantitat com la qualitat són variables tingudes en compte.

Sorpren, en fi, la varietat d'iniciatives i de grups que es constituïren al llarg de tot l'Estat durant la dècada

dels anys trenta, el llistat dels quals ens és mostrat amb una exhaustivitat digna d'esment, encara que és igualment valuosa la descripció de la gran varietat d'activitats que desenvoluparen: els ateneus llibertaris, combinant l'oci i l'aprenentatge; la tasca editorial i de publicació de premsa o llibres destinats a la formació política i cultural (recordem les revistes *Libre Studio*, *Ética*, *Al Margen*). Tot plegat, configura un model organitzatiu on cultura i propaganda assenten les bases de les nombroses activitats realitzades, que entrarien també dins del camp de l'educació, en especial d'adults, amb el sosteniment d'escoles racionalistes, ateneus obrers, instituts... als quals cal afegir la xarxa de biblioteques i els cicles de conferències que posaven a l'abast dels treballadors els coneixements bàsics per tal de configurar una nova cultura obrera.

El llibre es completa amb un annex d'imprescindible consulta no sols per als investigadors, sinó per a totes les persones interessades en les experiències culturals anarquistes al País Valencià. Llistes de grups anarquistes, agrupacions de Joventuts Llibertàries i de Dones Lliures, ateneus anarquistes i anarcosindicalistes, la seua ubicació espaciotemporal, i fins i tot, la quantitat de membres en els casos on és possible determinar-la, configuren un

material valuós posat a l'abast dels interessats en la reconstrucció de la memòria anarquista, més valuós encara si tenim en compte les particularitats del moviment llibertari on els requeriments burocràtics de legalització i oficialitat de les associacions no són complerts moltes vegades per raons de seguretat, raons que també expliquen la desaparició de fitxers i registres d'activitats, fruit tant de les successives cloendes determinades per les autoritats, seguides de la requisita dels materials, com de la destrucció dels mateixos duta a terme pels mateixos anarquistes en ares de la seguretat personal i de l'organització.

Francisco Javier Navarro, mitjançant aquesta obra, on condensa bona part de la seua tesi doctoral, realitza una tasca lloable on destacaríem, per una banda, la seua aportació a la història local valenciana, des de la perspectiva de la recuperació de la memòria d'uns homes i dones que visqueren i treballaren al País Valencià durant els anys trenta, però, per altra banda, la seua recuperació de la memòria llibertària que supera l'àmbit local per tal de completar i arrodonir els treballs ja coneguts, realitzats a altres àmbits espacials com ara Catalunya, Aragó, Madrid... que ens apropen a una comprensió més acurada dels ideals d'aquests avantpas-

sats nostres entestats en la formació de persones conscients, capaços de ser lliures i solidaris en una nova societat on la cultura i la llibertat foren les seues columnes vertebrals.

M. del Carme AGULLÓ DÍAZ

PALACIO LIS, I.; RUÍZ CÁNDIDO, C. *Redimir la inocencia: Historia, marginación infantil y educación protectora*. València: Universitat de València, 2002.

Altra volta els professors Irene Palacio i Cándido Ruíz que, des de fa anys, aprofundeixen en temes relacionats amb la història de l'educació social, han elaborat un nou treball al voltant de la marginació infantil i l'educació protectora. De fet, són diverses les seves obres que, sota descriptors que engloben la problemàtica social, l'educació infantil i la població marginada, il·lustren nous àmbits d'investigació que fins al moment han estat poc tractats per la historiografia pedagògica. Tot fugint dels estudis merament descriptius, els autors reflexionen sobre el problema de la pobresa i les seves causes i, al mateix temps, sobre les seves conseqüències educatives i socials en la infància.

El llibre que ara ens ocupa —*Redimir la inocencia*— constitueix un capítol

més de l'extensa investigació que ambdós autors han realitzat, des de la dècada dels noranta del segle passat, amb obres com ara les següents: *Pauperismo y educación: Siglos XVIII y XIX* (1995), *Asistencia social y educación: Documentos y textos comentados para una historia de la educación social en España* (1996) i, la més recent, *Higienismo, educación ambiental y previsión social* (1999) que, considerades en conjunt, tenen per objecte l'apropament a les polítiques socials i reeducadores de la infància i la joventut marginada en els segles XVIII, XIX i XX.

En un clar exemple de treball interdisciplinari, i des de perspectives diverses (històrica, antropològica, pedagògica, social, mèdica i jurídica), els autors aborden en aquesta ocasió l'Estatut de la infància marginada en el seu avenir històric i les mesures que s'han pres, especialment, des de les instàncies públiques. Cronològicament i espacialment l'interès es centra en Espanya i en una època concreta, encara que no tancada, que s'inicia a principis del segle XX. No obstant això, retrocedeix en el temps i en l'espai per assentar els pilars i antecedents que hi ha en el context europeu. Per acabar, l'estudi conclou amb una visió del que actualment es realitza i desenvolupa sobre aquest tema que afecta directament la infància en situació de perill d'exclusió social.

A això, s'ha d'afegir que en aquesta obra s'observa la preocupació que neix a Espanya, des de la medicina social, per la infància desvalguda i desprotegida. Però no acaba aquí la cosa, perquè es fa palesa la íntima relació entre educació i higiene, davant d'una situació en la qual les condicions econòmiques i sanitàries de la societat eren deplorables i l'escola constituïa un focus de malaltia i contagi.

El llibre s'estructura en quatre parts: a) en la primera, sobre el menor en l'àmbit de les polítiques socials, s'analitza l'origen de la intervenció pública en la qüestió social i es descriu la situació de la infància, entre la ignorància i la mortalitat, bo i centrant-se en els infants abandonats i delinqüents; b) en la segona, sobre la intervenció pública i consciència social, es detallen les causes d'assistència beneficoprotectores a la infància, en un intent d'atansar el dret i l'educació al menor marginat; c) en la tercera, que aborda la dimensió educativa en les institucions de protecció i reforma, es descriu no només el paper formatiu sinó que s'afegeix el vessant higienicosanitari, en un intent de combatre l'alt índex d'analfabetisme i pal·liar les altes taxes de mortalitat infantil; d) finalment, es planteja un model educatiu d'integració social des de la transició democràtica al des-

plegament de les autonomies, de manera que els autors s'apropen a la realitat democràtica espanyola. Aquí s'analitzen les polítiques de desasilament i desinstitucionalització dels grans internats, a través d'un procés que ha portat a les llars infantils i, més tard, a les famílies educadores, en el camí de la integració social i la normalització dels menors marginats.

És evident que el punt essencial de l'obra rau en les accions educatives que, des de l'assistència i la moralització, s'han desenvolupat per intentar lluitar contra el greu problema social, sense oblidar, les aportacions que des de la medicina social i el dret s'han succeït. En realitat, podem valorar positivament les aportacions d'aquesta obra des de diferents perspectives. En primer terme, per l'aspecte nou del tema atès que, en l'àmbit historiogràfic de l'educació, no sovintegen les investigacions que aborden la qüestió de la pobresa, i temàtiques similars com ara la infància en relació amb les actuacions encaminades a la seva educació i reeducació. En segon terme, cal destacar que la dimensió històrica ens dóna les claus per entendre les polítiques actuals.

La metodologia emprada proposa deixar en un pla secundari les estadístiques, proporcions i percentatges de

les institucions i l'anàlisi de la legislació, la qual cosa no vol dir que els autors valorin desfavorablement aquests aspectes. Ans al contrari, perquè la intenció primordial del llibre és un altre, això és, recuperar als infants com a subjectes de la història, de manera que es fa un pas vers el coneixement de la realitat de la població marginal infantil que fa augmentar l'interès de l'obra en qüestió.

Destaquem, igualment, l'abundant bibliografia recollida al final del llibre que obre vies per a futures investigacions que, certament i lentament, aconseguen un cert ressò entre la societat. En conclusió, són d'agrair les aportacions que els professors Irene Palacio i Cándido Ruíz realitzen en el camp de la història de l'educació social, tema que els ocupa i preocupa. Només ens resta esperar que, pròximament, tinguin per bé publicar nous i suggeridors treballs històrics.

Roberto SANZ PONCE

RIAL I CARBONELL, R. *L'ensenyament superior a la Catalunya central entre els segles XVII i XIX*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2003.

La creació, en primer lloc, d'uns estudis universitaris i, més endavant, de

la Universitat de Vic, ha despertat l'interès dels investigadors pel passat universitari de la ciutat de Vic. La tesi doctoral, recentment presentada a la Universitat de Barcelona sota la direcció del professor Joan Bada i ara publicada, de Ramon Rial tracta de l'existència d'una universitat literària que va funcionar durant el segle XVII i que va tenir molt curta trajectòria pel fet de ser abolida per Felip V, després de la conquesta de Catalunya l'any 1714.

Amb aquest estudi, l'autor afegeix, a la seva tasca d'ensenyant i de creació de material didàctic, la investigació, que se centra en una institució de la qual la universitat actual es considera hereva. És cert que els antics estudis literaris no van tenir la significació dels que s'impartien a les universitats de Lleida i Barcelona i que aquestes tampoc no van assolir la categoria de les grans universitats europees, però també ho és que haurien pogut ser el fonament d'una xarxa universitària catalana que la monarquia va impedir. La universitat literària de Vic estava vinculada al bisbat, era dirigida per ordes religioses que proporcionaven el professorat, gaudia de la protecció del consell municipal i impartia uns coneixements d'art i filosofia per a ús eclesiàstic. Aquesta obra és una gran aportació al coneixe-

ment de la història del bisbat de Vic que, ara, passa a ser un dels més ben estudiats de Catalunya.

Vicenç PASCUAL

SANTANA MORRO, M. *El forjament de la solidaritat: Mutualitats, cooperatives, societats obreres i recreatives a Mallorca (1868-1936)*. Palma de Mallorca: Cort, 2002.

L'historiador Manel Santana ens presenta un interessant estudi sobre la xarxa associativa a Mallorca des de 1868 fins a la Guerra Civil. Aquest llibre és una anàlisi acurada del tema, tenint en compte el complex món de l'associacionisme generat pels diferents col·lectius que conformen una societat en un espai i temps determinat. Fins ara gaudíem sols d'estudis parcials sobre el moviment associatiu, motiu pel qual la present obra adquireix un valor excepcional per a la nostra historiografia en general, i per a la història de l'educació en particular, puix l'obra ens endinsa en una acurada anàlisi no sols de les activitats educatives i/o formatives de les associacions, sinó en una interessant interpretació de la funció educativa d'aquest teixit de sociabilitat popular.

L'autor ens parla de prop de dues mil associacions creades durant aquests anys, de diferent tendència, que ell analitza per èpoques, tot tenint en compte la influència de l'evolució política, econòmica i social de Mallorca per explicar les transformacions del teixit associatiu. Les primeres mutualitats aparegudes a mitjan segle XIX, fruit de l'estat de necessitat derivat de la desaparició dels gremis, seran un precedent d'un associacionisme lligat al món obrer, que, si fa no fa, dominarà el panorama associatiu a Mallorca des del Sexenni Revolucionari fins a la Guerra Civil, amb més presència que altres associacions més elitistes, com els casinos republicans, catòlics, o de qualsevol altra tendència política i social.

Si bé la Restauració implicarà un retall de les llibertats, el fet de regular l'associacionisme ens permet parlar de la primera Llei d'associacions (1887). A la vegada, els canvis econòmics i l'avançada industrialització reforcen noves classes socials com l'obrer i la burgesa, i aquestes dinamitzen el moviment obrer, amb la creació d'associacions que l'autor estructura segons el caràcter i objectius de cadascuna, dividint-les en societats recreatives, societats instructives i/o culturals (ateneus, centres instructius, etc.), i mutualitats de diferents àmbits i sectors socials i professionals

(socors mutus, protectores, «monte-píos», mútues escolars, etc.). Les associacions polítiques, sindicalistes, professionals agafen rellevància durant la Dictadura de Primo de Rivera. L'autor ressalta la proliferació d'associacions de joves, ja siguin polítiques, recreatives, estudiantils, o d'altra classe, com a fet que ens permet constatar una important evolució en el món associatiu. Finalment, la gran mobilització social que suposen els anys de la Segona República farà gairebé impossible classificar les diferents associacions sorgides (esportives, catòliques, polítiques, mutualistes, culturals, recreatives, etc.). Per aquest motiu l'autor dedica un capítol especial als diferents recursos de sociabilitat popular dels cinc anys de República.

L'exhaustivitat i rigor de la recerca, la immensa quantitat d'informació inèdita emprada, i l'enorme esforç de sistematització del tema, fan que aquest llibre esdevingui una obra imprescindible per a la nostra historiografia. Endemés, l'agilitat en la redacció i l'encertada estructuració dels capítols permeten una fàcil lectura, completada, si més no, per una selecció d'interessants il·lustracions. Tal vegada si hagués de destacar alguna frase o fragment del llibre, em quedaria amb el títol: *El forjament de la solidaritat*, ja que, com bé diu l'autor, asso-

ciar-se és organitzar-se des de baix — no des del poder— per ajudar, auxiliar, compartir, educar, etc., és ajuntar forces motivats per un sentiment cívic i solidari cap a mancances compartides i evidents.

Francesca COMAS RUBÍ

SANTANA MORRO, M.; MARIMON RIUTORT, A.
Les emigracions forçades del franquisme: Refugiats i exiliats de les Illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i de la postguerra. Palma de Mallorca: Govern de les Illes Balears, 2003. (Els Camins de la Quimera)

Quedar-se amb ganes de saber-ne molt més és tal vegada un mèrit que no tots els llibres tenen. Això és un poc el que passa quan es llegeix aquesta obra dels historiadors Manel Santana i Antoni Marimon. El contingut d'aquest llibre suposa una primera aproximació a un dels temes més «oblidats» de la història de les Illes Balears, el de l'exili forçat per la Guerra del 36. Vet aquí el valor de l'obra tant per a la nostra historiografia com per a la malmenada memòria popular del nostre país. Gairebé ningú recorda, sobretot a Mallorca, que la guerra obligà molts homes i dones a abandonar la seva terra i refugiar-se en altres llocs. Però els

autors ens demostren que no foren pocs els que patiren aquest desterrament forçat. Malgrat que el llibre nasqué amb vocació de síntesi, pel que fa a la primera part dedicada a Mallorca ens sorprèn amb molta informació inèdita d'inestimable valor, fruit, sens dubte, d'una intensa i difícil tasca de recerca a través de fonts orals. Dotze testimonis esdevenen les més valuoses fonts d'informació per aclarir uns esdeveniments esborrats de la memòria popular, a la vegada que confereixen a l'obra un caire molt més humanitzat. Al cap i a la fi, parlem d'uns fets i d'uns homes que difícilment poden tractar-se com a simples xifres, puix darrera cada un d'ells hi ha una història d'extraordinària intensitat emocional, d'esperances i desesperacions, d'impotència i de fracàs, d'enfonsament i de supervivència.

Si bé la part dedicada a Menorca i Pitiüses és molt breu —realment desequilibra l'obra—, cal destacar el capítol dedicat a l'exili forçat dels mallorquins. Aquí es recorren els principals esdeveniments que propiciaren l'exili des del mateix dia de l'Aixecament Nacional. Al llarg dels vuit capítols de què consta aquesta part del llibre, s'analitzen exilis molt diferents, des dels mallorquins refugiats a la Menorca republicana o a Catalunya, fins als que finalment es retiraren cap a indrets

més llunyans, com ara França, Anglaterra, Itàlia, Algèria o Amèrica del Sud (en aquest cas es parla d'exiliats a la República Dominicana, Veneçuela, Argentina, Colòmbia, i Mèxic).

Cada exiliat és, com ja he dit, una història; i aquest llibre esdevé una obra extraordinària des del moment que enceta una línia d'investigació no suficientment explorada encara des de Balears. Cal dir que molts dels noms que apareixen en aquest llibre pertanyen a mestres i/o professors, entre ells Joan Comas, exiliat a Mèxic, la seva germana Margarida, exiliada a Anglaterra, o un dels fundadors del famós Col·legi Cervantes de Palma, Francesc de Sales Aguiló, mort a Bogotà l'any 1956. Malgrat això, crec que pels historiadors de l'educació aquest llibre té interès des del moment que s'atreveix a entrar en un espai de la memòria perduda, independentment que els protagonistes d'aquesta vergonyosa història fossin professionals de l'educació o no. M'agradaria destacar una crida que fan els autors des de les pàgines d'aquest llibre, a la qual m'adhereixo amb convenciment: «Cal seguir en la recerca dels protagonistes de l'exili, cal seguir en la recuperació dels testimonis que encara hi ha...»

Francesca COMAS RUBÍ

SERRA I SALA, R. *L'ensenyament primari a Granollers durant la Segona República (1931-1939)*. Edició de l'autor, 2003.

Ens hem de felicitar per la publicació d'aquest estudi que, com indica el seu títol, presenta la situació de l'ensenyament primari a la ciutat de Granollers durant els vuit anys de vida de la Segona República, dividits en dos períodes ben diferents, els cinc primers anys de situació més normalitzada (1931-1936) i els tres anys del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), que corresponen al període tràgic de la Guerra Civil (1936-1939).

La primera part aborda els antecedents i la política educativa durant la Segona República, amb la presentació de les escoles de la ciutat durant aquest període, i distingeix entre escoles públiques, privades, privades de caràcter fundacional i privades de congregacions religioses (p. 23-52). La segona part es refereix a l'ensenyament primari a Granollers durant els anys 1931-1936, amb la presentació de la situació de Granollers en aquest període i la descripció de l'activitat sobre «el mercat» a l'Escola Graduada Genís Pereanton i Forns (p. 53-91). Sobre aquesta activitat l'autora presenta un dossier fotogràfic amb la repro-

ducció d'un treball fet pels nens l'any 1934 contraposat a fotografies d'època del mercat de la ciutat.

La tercera part del llibre, la més extensa i la que constitueix pròpiament el tema de la recerca, està dedicada a l'ensenyament primari a Granollers durant la Guerra Civil, amb la descripció de la intervenció del CENU en la planificació de l'equipament escolar (p. 95-116) i en el moviment del professorat (p. 116-143), la vida escolar durant la Guerra Civil (p. 143-176) i les víctimes de la guerra relacionades amb l'ensenyament (p. 177). A l'apartat de la vida escolar, s'han de destacar el testimoni de la mestra Maria Brau i Auferil del grup escolar Ferrer i Guàrdia, de qui publica un manuscrit (no datat, però de «molts anys després de la Guerra Civil») i el testimoni de Joan Triadú, mestre amb setze anys, a la mateixa escola, de qui publica extrets dels «diaris de classe» i dels manuscrits del dietari dels anys 1938-1939. En realitat, aquest dietari, encara que no s'indica, ha estat publicat sota el títol *Dies de memòria 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent* (Barcelona, Proa, 2001). És al juliol de 1936 que són cremats els edificis de l'Escola Pia, obra de l'arquitecte M. J. Raspall, i del Centre Catòlic on es feien classes nocturnes, i es confisquen els edificis del col·legi de les Germanes

Carmelites de la Caritat de Santa Joaquina de Vedruna i de l'Escola Antoniana, dels PP. Franciscans Conventuals. El llibre acaba amb unes conclusions (p. 178), la bibliografia (p. 189-192) i dos annexos sobre la documentació testimonial 1936-1939 (p. 193-203) i la cronologia 1857-1939 (p. 205-224).

L'edició, de la mateixa autora, és acurada, amb abundants reproduc-

cions gràfiques, alguns en colors. Felicitem l'autora, que ja havia signat, en col·laboració, els escrits *Mestres Montaña, el seu treball i la seva època* (Granollers, 1986, amb M. Ferrer, T. Meseguer i M. A. Murtra) i *Canvi i continuïtat de l'ensenyament a Granollers (1857-1994)* (Granollers, 1995, amb N. Llobet, C. García i M. D. Cladellas).

Rodolf PUIGDOLLERS I NOBLON

